

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ

На правах рукопису

**КОШОВИЙ
Олег Петрович**

**ГАЛИЦЬКІ КЕРАМІЧНІ ПЛИТКИ XII – XIII ст.
(ГЕНЕЗА. ІКОНОГРАФІЯ. СЕМАНТИКА)**

Спеціальність 17.00.06 – Декоративне і прикладне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Львів – 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі народного мистецтва Інституту народознавства НАН України.

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник МОЗДИР М. І.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, старший науковий співробітник ПЕТРЯКОВА Ф. С.
кандидат мистецтвознавства,
доцент ГУДАК В. А.

Провідна організація: Українська академія друкарства, кафедра оформлення та ілюстрації книги.

Захист відбудеться „12“ червня 1997 р. о 10 год. на засіданні Спеціалізованої Вченої ради Д04.12.01 у Львівській академії мистецтв (290011, м. Львів-11, вул. Кубійовича, 38).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівської академії мистецтв.

Автореферат розіслано „12“ травня 1997 р.

Вчений секретар

Спеціалізованої Вченої ради

кандидат мистецтвознавства

І. В. ГОЛОД

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Галицькі керамічні плити з рельєфним образотворчим сюжетним і орнаментальним декоруванням лицевих площин — комплекс унікальних пам'яток давньоукраїнського мистецтва XII — XIII ст., складова частина культурної спадщини українського народу, яскраве явище усієї європейської художньої пластики. Матеріально-технологічні, типологічно-морфологічні, декоративно-образні та семантично-змістові особливості цих досконалих артефактів художньої культури Давньоукраїнського Підгір'я є наслідком і свідченням синтезуючого взаємопроникнення і гармонійної взаємодії різних мистецьких процесів та явищ. У формотворенні й оздобленні галицьких керамічних плиток знайшли свій вираз споконвічний досвід традиційного українського народного гончарського вміння та стародавнього місцевого художнього деревообробництва Західної України. В них втілені досягнення, художні взірці й найвищі прояви мистецької майстерності Євразії кінця I — початку II тис. н. е. Рельєфні постаті й орнаменти галицьких керамічних плиток наочно засвідчують принципові властивості культурної і мистецької практики Києво-Галицької Русі — відкритість зовнішнім впливам, здатність творчого сприйняття, засвоєння й уподібнення нових художніх цінностей, спроможність експансії, поширення свого цивілізаційного поля, розвитку власної естетики й оригінального творчого напрямку.

Актуальність дослідження галицьких керамічних плиток з рельєфами обумовлюється низкою обставин:

— Незважаючи на те, що ці пам'ятки віднайдено достатньо давно, і що у своїх рельєфних декоруваннях вони містять цінні іконографічні, стилістичні, а також семантичні, семіотичні й інформаційні змісти, галицькі керамічні плити не були піддані послідо-

вному і систематичному мистецтвознавчому й історичному аналізу;

— Проблематика галицьких керамічних плиток до останнього часу залишається необкресленою, майже невизначеною, недостатньо структурованою і слабо розробленою;

— Рідкісні спроби дослідницьких підходів, що у 2-й пол. ХХ ст. були зроблені по деяких напрямках мистецтвознавчого та історичного вивчення галицьких плиток, здійснювалися на надто малій фізичній кількості матеріалів і обмежувалися здебільшого публікаціями тих чи інших уламків рельєфів;

— Іконографічні та стилістичні зв'язки рельєфів галицьких керамічних плиток, запропоновані в ряді видань, в тому числі в „Історії українського мистецтва“, т. 1 (К., 1966) є непевними, непереконливими, або й помилковими;

— До завершення даного дослідження не існувало повного опису всіх відомих нині варіантів рельєфів галицьких плиток українською мовою.

Вивчення генези, іконографії та семантики рельєфних декорувальних галицьких плиток є актуальним, оскільки впроваджує в науковий обіг велику кількість невідомих або втрачених пам'яток мистецтва й історичного побуту, які складають значний і цінний в естетичному і історичному відношенні шар культурної спадщини, відкриває нові можливості системного підходу до створення більш повної і всеохоплюючої теорії та історії народного декоративно-ужиткового й образотворчого мистецтва, української художньої культури в цілому.

. Специфіка теми полягає у надсподівано обширному полі контекстуальних зв'язків рельєфних декорувальних галицьких керамічних плиток з відповідними їм образотворчими й орнаментальними мотивами творів мистецтва різних історичних епох, в надзвичайній про-

сторовій віддаленості порівнюваних параметрів, врахуванні впливу етнічних і лінгвістичних факторів семантико-змістових залежностей, складності і варіативності простеження напрямків поширення аналізованих прототипів.

Метою роботи є ґрунтовна розробка центральної в проблематиці галицьких керамічних плиток проблеми взаємозв'язків і взаємовпливів пластичної культури України-Русі та мистецьких традицій навколишніх та далеких теренів і художніх центрів. Вирішення цієї проблеми має принципове значення у визначенні напрямку, з якого на галицькі землі діяв художній вплив, що уможливив надходження взірців рельєфних декорувань галицьких керамічних плиток. Метою роботи разом з тим є дослідження джерел і способу дії цього впливу, його еволюції, проміжних ланок і динаміки, а також його наслідків для розвитку самобутнього декоративно-прикладного мистецтва Галицької Русі. Таке визначення створює певні можливості дальшого простеження впливів художньої культури Галича на землі України-Русі та поза межі останніх.

Для досягнення цієї мети в роботі ставимо такі завдання:

- 1) Дати докладний розгорнутий опис відомих на сьогодні варіантів рельєфного декорування галицьких керамічних плиток згідно існуючої типології;
- 2) Перевірити наведені попередніми дослідниками вказівки на подібності декоративних, образотворчих та орнаментальних мотивів галицьких керамічних плиток та тих художніх творів, що могли бути використані як джерела й взірці плиткових декорувань;
- 3) Визначити і локалізувати напрямки, з яких діяли художні та технологічні впливи, сліди яких наявні в рельєфному декорі галицьких керамічних плиток;
- 4) Визначити тип художніх виробів, технологія декорування,

іконографія та стилістика орнаментувань яких в найбільшому ступені наближені відповідним характеристикам галицьких керамічних плиток з рельєфами;

5) Відтворити імовірний спосіб передачі технологічного вміння та декоративних змістів від первісного джерела в Галич;

6) Простежити внесок галицьких майстрів у дальший розвиток сприйнятих ними образотворчих та орнаментальних декоративних мотивів та змістів, у поширення останніх поза межі українських земель.

Об'єктом дослідження є керамічні плитки для настилу підлог та облицювання стін храмів та палаців княжого Галича — Крило-са. Лицева поверхня цих будівельно-керамічних виробів оздоблена високохудожніми рельєфними сюжетними та орнаментальними мотивами, що дає підстави розглядати їх як мистецькі декоративні твори. В ході виконання завдань дослідження вивченню піддана значна кількість артефактів, виконаних різними техніками в різноманітних матеріалах; декоративна, естетична й ужиткова функції досліджуваних пам'яток є близькими відповідним характеристикам рельєфів галицьких керамічних плиток.

Хронологічні межі дослідження обмежуються у більшості випадків періодом XI — XIII ст., однак у разі необхідності екскурсів у більш давні періоди залучаються дані, відомості й матеріали відповідного часу. Найдавніші предмети, художнє декорування яких ставиться у зв'язок із об'єктами дослідження, походять з 2-ї половини IV тис. до н. е., найбільш пізні датуються добою готичного мистецтва.

Просторові межі дослідження розширюються по мірі викладу матеріалів та аргументації в обговорюваних питаннях. Основна маса артефактів походить з теренів Східної та Центральної Європи.

Середземномор'я, Сходу. Найбільш західна пам'ятка, згадана в дослідженні, віднайдена на заході Франції, найбільш східна у Вахшській долині в Таджикистані; найпівнічніші зв'язки іконографії галицьких плиток сягають арктичної території Лапландії, найпівденніші — Єгипту та Месопотамії.

Методологічною основою дослідження послужили принципи історизму, системності, комплексності вивчення, а також основні принципи національної інтеграції у сфері культури, методи порівняльно-історичний та історико-генетичний, формально-типологічний та мистецтвознавчого аналізу. В теоретичному плані особливо цінними при розробці зазначених завдань виявилися загальнонапрямні висновки деяких течій сучасної філософії, викладені М. Хайдеггером („Виток художнього твору“, 1936 р.), Е. Мунье („Персоналізм“, 1949 р.), Л. Вітгенштейна („Логіко-філософський трактат“, 1921 р.).

Ступінь вивченості теми і предмету дослідження залишається незадовільним протягом усієї 2-ї пол. ХХ ст. Підвалини мистецтвознавчого вивчення галицьких керамічних плиток з рельєфами закладені в першій половині 1940-х рр. І. Старчуком. Він здійснив вступне опрацювання зазначених знахідок і започаткував розробку визначеної ним як основної проблеми походження їх іконографічних взірців і розвитку стилістичних особливостей внаслідок адаптації зовнішніх мистецьких впливів. Незважаючи на те, що І. Старчуком була використана вкрай обмежена кількість зразків та фрагментів галицьких рельєфних плиток та доволі вузьке коло порівняльних матеріалів, його дослідження — все ще, на жаль, не опубліковані — у повній мірі зберігають своє наукове значення до нашого часу як основоположні.

У 1950-х — 1990-х рр. галицькі керамічні плитки з рельєфа-

ми лише кілька разів і здебільшого побіжно згадані в звітних публікаціях археологічних експедицій та в історико-мистецтвознавчих оглядах, які мають в основному констатаційно-фіксаційний характер (статті З. Володченко, В. Гончарова, М. Каргера, М. Малевської, П. Раппопорта, Б. Тимошука, Ю. Лашука, М. Піцишин та ін.) і часом не вільні від суб'єктивних оцінок та помилок. Цілеспрямованого вивчення художніх особливостей галицьких керамічних плиток з рельєфами по усталених програмних напрямках із залученням усього наявного масиву контекстуальних даних і порівняльних матеріалів у синхронному та діахронному аспектах протягом зазначеного терміну не провадилося.

Потреба прискореного та поглибленого комплексного дослідження галицьких керамічних плиток взагалі, і продовження розпочатої роботами І. Старчука розробки проблем генетично обумовлених особливостей іконографії, стилістики та світу образів цих пам'яток зокрема, викликана обставинами попередніх десятиліть і минулих років, що не сприяли належному ступеню вивченості скарбів вітчизняної художньої культури. В сучасному українському мистецтвознавстві відчувається дедалі зростаюча і все більш актуальна потреба синтетичного вивчення галицьких керамічних плиток з рельєфним декоруванням, необхідність перевірки усталених в минулому висновків при врахуванні сучасних методологічних засад, перспективність застосування в роботі найновіших даних суміжних галузей науки.

Актуальність і обґрунтованість звернення до проблематики рельєфних декорувань галицьких керамічних плиток зумовлена значним в останні роки розширенням і багаторівневістю контекстуальних даних — історичних та мистецтвознавчих безпосередніх і посередніх матеріалів, поява яких стала вирішальною для одержання

однозначних результатів.

Теоретичною базою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних вчених — археологів, мистецтвознавців, дослідників матеріальної й духовної культури, що займалися як різними аспектами проблематики будівельної кераміки киїєворуської доби, так і безпосередньо галицькими керамічними плитками з рельєфним декором — їх віднайденням, технологією виконання, джерелами іконографічних і стилістичних особливостей, семантикою змістів тощо. В теоретичну базу даного дослідження введене доволі значне число авторів, публікації яких присвячені окремим зооморфним мотивам, культурним зв'язкам та взаємовпливам різних регіонів Європи та Сходу, загальним питанням східнохристиянського церковного інтер'єру тощо. З метою перевірки гіпотез походження тих чи інших особливостей образотворчих та орнаментальних рельєфних мотивів галицьких керамічних плиток, для більшої наочності й доказовості у викладі аргументації подається по можливості повна бібліографія кожної згаданої пам'ятки з наведення даних про місце зберігання та інвентарних номерів музейних збірок. Для вивчення неопублікованих відомостей по результатах дослідження галицьких керамічних плиток в першій половині 1940-х рр. використано архівні матеріали фонду І. Старчука, які зберігаються в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'яковича у Львові.

Матеріальною основою даного дослідження послужили віднайдені в ході археологічних розкопок в Галичі у різні роки уламки, фрагменти й цілі примірники галицьких керамічних плиток з рельєфним декорунням, які зберігаються у музейних збірках Львова, Івано-Франківська, Чернівців, Санкт-Петербурга. В порівняльному співставленні елементів, орнаментів і постатей рельєфних декорунь галицьких керамічних плиток та їх вірогідних взірців вико-

ристано наукові публікації експонатів багатьох музеїв світу.

Наукова новизна даної роботи полягає в тому, що в ній міститься і переконливо доводиться нове рішення наукової проблеми, яка протягом половини століття привертала до себе увагу визначних вітчизняних та зарубіжних вчених, не дістаючи адекватного розв'язання; в роботі наводяться зроблені автором науково обгрунтовані розробки, що доводять неприйнятність попередніх висновків, містяться рекомендації, які забезпечують більш логічне розв'язання центральної проблеми художнього змісту галицьких керамічних плиток. Вирішення проблеми взірців, що були використані в рельєфних декоруваннях галицьких керамічних плиток, визначення напрямку дії художнього впливу, з яким ці взірці надійшли на галицькі землі має суттєве значення для вітчизняного мистецтвознавства. Дисертаційне дослідження художніх особливостей рельєфного декору галицьких керамічних плиток із залученням зазначеного в тексті масиву конкретних порівняльних матеріалів провадиться вперше.

На захист виносяться такі основні положення:

— Галицькі керамічні плитки з рельєфним декоруванням є унікальними творами декоративно-прикладного мистецтва Галицької Русі XII — XIII ст. і в більш широкому плані — всієї Русі-України; вони є яскравим явищем історії вітчизняної культури і становлять органічну частину національного надбання і художньої спадщини;

— Високі пластичні якості рельєфних образів, мотивів та орнаментів галицьких керамічних плиток зумовлені відповідним рівнем художнього деревообробництва та керамічної справи стародавнього Галича, які беруть свої витoki у народних виробничих ремеслах регіону;

— Оздоблення поверхневих площин галицьких плиток технікою рельєфного відтиску штампу — дерев'яної форми-матриці, композиційні схеми їх розробок, репертуар зооморфних зображень, їх іконографічні та стилістичні особливості, невідомі в однотипних матеріалах інших давньоруських земель є наслідками дії зовнішніх художніх впливів, що надійшли на Галицько-Волинські землі після Хрещення;

— Головним джерелом художніх змістів, взірців іконографії, композиційних схем та стилістики рельєфів галицьких керамічних плиток є візантійські керамічні вироби кінця I — початку II тис. н. е.; в декоруваннях візантійської кераміки наявні композиційні схеми, зооморфні постаті, мотиви й орнаменти, а також сама техніка рельєфних відтиснень штампу по плитковій поверхні;

— Художні зооморфні образи візантійської білоглиняної та червоноглиняної кераміки в наявних на ній іконографічних та до певної міри стилістичних варіантах зображень, рельєфний характер останніх, а також композиційні схеми розробки площин поверхні візантійських розписних плиток повстали під прямим впливом відповідних мотивів мистецтва Стародавнього Сходу, засвоєних художньою культурою Сасанідського Ірану і запозичених Візантією в ході різноманітних і довготривалих взаємин;

— Розроблені попередніми дослідниками теорії зв'язків декорувань галицьких керамічних плиток з мистецькими впливами Північної Русі, Центральної та Західної Європи та ін. не можуть надалі вважатися задовільно діючими;

— Декоративно-прикладне мистецтво стародавнього Галича, до числа визначних пам'яток якого належать галицькі керамічні плитки було посередником візантійських художніх впливів на Північ, а подекуди і на Захід Європи в XII — XIII ст.

Практичне значення роботи. Результати даного дослідження дають можливість скоригувати зумовлені хибними методологічними засадами помилкові висновки ряду спеціалістів щодо фізичного вигляду, семантики образотворчих та орнаментальних мотивів рельєфного декорування галицьких плиток, технології їх полив'яних покриттів, джерел іконографії та стилістики. Матеріали, висновки та теоретичні положення даного дослідження можуть бути використані при написанні аналітичних розробок та синтетичних праць з історії українського декоративно-прикладного мистецтва, підручників та посібників, при викладанні ряду спецкурсів у навчальних, в тому числі й художніх, закладах, в музейній практиці. Розроблений автором даного дослідження метод послідовного багатоступеневого порівняльного співставлення всіх принципово важливих елементів декору, його вірогідних взірців та наслідувань може знайти застосування в практиці мистецтвознавчих атрибуцій. Висновки дисертації можуть бути враховані при підготовці нової історії українського мистецтва та в інших видах науково-дослідницької діяльності.

Апробація. Дисертаційна робота обговорена на засіданні Вченої Ради Інституту народознавства НАН України і була рекомендована до захисту (Протокол № 4 від 14 травня 1996 р.). Основні положення роботи виголошені у формі доповіді „Керамічні плитки Галича — Крилоса“ на семінарі „Мистецтво України і традиції Сходу“ 18 жовтня 1994 року в Інституті народознавства НАН України у Львові і викладені в публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, та альбому з ілюстраціями.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обгрунтовано актуальність теми, визначено ступінь її вивченості і специфіку, сформульовано головну мету та завдання роботи, вказано об'єкт, матеріальну основу, теоретичну базу й методологічні засади дослідження, його часові і просторові межі, викладено наукову новизну і практичне значення.

Розділ I — „Галицькі керамічні плитки як історична і мистецтвознавча реальність“ — має метою упорядно-констатаційні завдання — розкрити та науково аргументувати причини та фактори, що утруднюють навіть суто фізичне сприйняття цих пам'яток. Існуючий на сьогодні матеріальний корпус галицьких керамічних плиток є багатосотенною серією дрібних уламків плиток, що зберігаються у фондах кількох наукових установ на Україні і за кордоном, причому не можна виключити, що частини одного і того ж примірника перебувають у різних збірках. Майже всі відомі на сьогодні типи галицьких керамічних плиток та варіанти їх рельєфного декорування є лише більш або менш вдалими реконструкціями, графічними відтвореннями рельєфного оздоблення художніх предметів, що не існують вже багато сотень років. У вітчизняному мистецтвознавстві облік фрагментів галицьких плиток, їх гіпотетичне зіставлення в цілість, реконструкція цілих примірників та графічне відтворення їх первісного вигляду не провадилося, у зв'язку з чим виникла необхідність наведення елементарних основоположних даних про ці пам'ятки. Необхідність презентації галицьких керамічних плиток викликана також тим, що значна і важлива, досі остаточно неусталена й доволі нелінійно окреслена частина їх проблематики бере початки в конкретному первинному контексті знахідок, на суто археологічному, ситуаційному рівні.

В першому підрозділі — „Історія та обставини знахідок“ — у

систематизованому вигляді наводяться відомості про хронологію відкриття галицьких керамічних плиток, адміністративну підпорядкованість, керівництво та особовий склад археологічних експедицій, що здійснили відкриття, про місця знахідок, глибину й стратиграфію залягання шару уламків в кожному окремому випадку їх масового віднайдення, міркування першовідкривачів про належність знахідок до тих чи інших монументальних споруд княжого Галича. Наводяться дані про місця зберігання галицьких плиток, знайдених в складі кожного з відкриттів, документацію кожного з них та про бібліографію даного відкриття.

Другий підрозділ — „Типологія і класифікація наявного корпусу пам'яток галицьких керамічних плиток“ — присвячений викладу аналітичного опрацювання широкого кола питань, пов'язаних із упорядкуванням і систематизацією матеріальних та формальних вимірово-пропорційних характеристик галицьких плиток, їх типологічною диференціацією, обліком та описом варіантів рельєфного декорування лицевих частин плиток в межах кожного з трьох визначених фізичних типів. В першій частині підрозділу теоретично відтворюється процес виготовлення галицьких керамічних плиток з рельєфами, наводяться дані про сировину, обладнання, виробничий цикл від формування до випалу, полив'яні покриття тощо. Вивчення морфологічних та техногенних особливостей галицьких плиток вказує на їх наближеність до відповідних параметрів давньоруської тонкої цегли-плінфи, що має певне значення для усталення генетичних зв'язків галицьких артефактів. В другій частині підрозділу викладаються принципи сучасного розподілу наявного корпусу галицьких плиток з рельєфами на три окремі типи — I, II та III; плитки кожного з них відрізняються від плиток двох інших типів розмірами, товщиною, пропорціями, глибиною і чіткістю рельєфних

ліній, іконографією і стилістикою зображень, композицією цілості рельєфів лицевої поверхні. Існуюча нині загальноприйнята типологічна класифікація галицьких плиток базується на ствердженні відмінностей просторового укладу елементів рельєфних зображень, в числі яких найбільш помітне місце належить наявності або відсутності композиційних рамок. У другому підрозділі вміщені систематизовані описи усіх відомих на сьогодні варіантів рельєфного декорування галицьких плиток, в тому числі 14 варіантів рельєфів плиток типу I, 11 варіантів рельєфів плиток типу II та два варіанти рельєфів плиток типу III. Рельєфне декорування галицьких плиток складається з зображень фантастичних істот — грифонів, сиринів, русальних фігур, дивовижних барсо-левів, птахів з розквітлим пір'ям, рослинних і геометричних орнаментальних елементів тощо.

В третьому підрозділі — „Місце галицьких керамічних плиток в давньоруській будівельній та художній кераміці“ — галицькі керамічні плитки характеризуються як оригінальне і яскраве явище пластики киеворуської доби, що є одним з проявів самобутньої художньої культури, яка виникла і розвинулася в особливих політико-економічних і етноконтактних умовах Південно-Західної Русі. При надзвичайній поширеності плиткового оздоблення підлог і стін храмів по всіх киеворуських землях галицькі керамічні плитки залишаються унікальними, невідомими поза межами Галицької землі пам'ятками з огляду на свої рельєфні декоративні зображення.

Четвертий підрозділ присвячений викладу проблематики галицьких керамічних плиток, стосовно яких поки що без позитивних результатів залишається близько десятка параметрів вивчення — місце виготовлення, хронологічний вік, приналежність конкретним спорудам княжого Галича, остаточною кількістю типів, склад кожного з них тощо. В кінцевій частині розділу піднімається головна на

думку автора дослідження проблема окреслення кола конкретних первісних взірців рельєфних постатей галицьких плиток та простеження реальних генетичних зв'язків їх композиційних та стилістичних особливостей.

Розділ II — „Теорії походження образотворчих, іконографічних та стилістичних змістів галицьких керамічних плиток“ має полемічне спрямування і присвячений критичній оцінці дотеперішніх спроб вирішення центральної у вивченні галицьких керамічних плиток проблеми визначення джерел і напрямку дії художнього впливу, проявом якого є втілені в рельєфних декоруваннях плиток фантастичні зооморфні постаті, мотиви й композиційні схеми. Повна відсутність аналогій в однотипних виробах всіх інших давньоруських центрів кераміки — як технології рельєфного декорування, так і образотворчих змістів у їх характерній, послідовно витриманій стилістичній розробці — привертає увагу дослідників до проблеми походження іконографії галицьких плиток протягом півстоліття. Зроблені в минулому спроби розв'язання зазначеної проблеми і навіть підходи до таких спроб у світлі існуючих нині даних виглядають непереконливими. Запропонований попередніми дослідниками порівняльний матеріал є, тим не менше, гідним уваги і зберігає своє значення в розробці цієї проблеми.

Рельєфи фантастичних істот на лицевих поверхнях галицьких плиток є першим втіленням в давньоукраїнській кераміці галереї образів, засобів виразу й технічних прийомів, що з певністю належать якійсь високорозвиненій, багатій і давній художній традиції невідомій раніше мистецтву Галича. Відтворені на плитках вибагливі і складні рельєфні постаті грифонів, сирінів, левів, птахів, мотиви орнаментів з'явилися у прикарпатському князюму місті як наслідок дії зовнішнього впливу. Поєднання стародавніх місцевих

традицій народного гончарства і деревообробництва з творчо сприйнятим і засвоєним гетерогенним іконографічним матеріалом стало джерелом нових мистецьких вартостей, вмістом і виявом яких є декорування галицьких керамічних плиток.

Вітчизняними й зарубіжними дослідниками простежено кілька напрямків, з яких у княжий Галич могли надходити художні вироби, декорування яких послужили взірцями іконографії та стилістики рельєфів лицевих площин галицьких плиток.

В першому підрозділі — „Теорія північних зв'язків і взірців рельєфів галицьких керамічних плиток та її критика“ — розглянута загальноприйнята у 1950—60-х рр. і дотепер остаточно не спростована теорія, за якою рельєфні постаті галицьких плиток безпосередньо пов'язані з білокам'яною різьбою храмів Володимиро-Суздальської Русі, а також із зооморфними зображеннями киево-чернігівських ювелірних виробів. На думку автора цієї теорії З. Володченко зображення грифона на найпершій, відкритій 1937 р. у фундаментах Успенського собору Галича плитці та на одному з колтів Чернігівського скарбу є повністю аналогічними. Покриття поверхні плитки поливою згідно даної теорії наслідує ювелірну техніку чернення по сріблу, а ясно-рожевий природній колір випаленої глини на місці витертої по рельєфних лініях поливи є відпочатково розрахованим колористичним ефектом. Помилкові і тенденційні висновки З. Володченко заважили на поглядах В. Гончарова, який повторивши їх, ще більше розширив коло припущень щодо взірців, залучивши до його складу карбований декор срібних київських пластинчатих браслетів. Твердження З. Володченко і В. Гончарова перевірені нами шляхом безпосереднього послідового співставлення всіх варіантів рельєфного декорування галицьких плиток із зазначеними і запропонованими ними групами джерел

іконографічних взірців. Наше ретельне іконографічне та стилістичне порівняльне вивчення рельєфних постатей галицьких плиток та білокам'яних скульптур семи головних храмів Володимиро-Суздальського храмового комплексу не підтверджує вище згаданих висновків про подібності зв'язки поміж мотивами декорування обидвох груп пам'яток. При порівняльному вивченні варіантів рельєфного декорування галицьких плиток та чернених і емалевих покриттів всіх збережених з домонгольської доби давньоруських ювелірних виробів з Київської та Галицької земель стверджені як суттєві іконографічні та стилістичні відмінності в усіх серіях порівнювальних зображень, так і відсутність зв'язків та залежностей типу „взірець — відтворення“ в кожному окремому випадку співставлень.

У другому підрозділі — „Теорія західних зв'язків рельєфів галицьких керамічних плиток та її оцінка“ — критично висвітлена гіпотеза російських дослідників М. Малевської та П. Раппопорта про залежність рельєфних декорувань галицьких плиток від впливів романського мистецтва Європи, зокрема Франції й Англії та особливо близькість галицьких плиток однотипним виробам Чехії та Польщі. Вивчення історії декорування підлог монументальних споруд західноєвропейських країн дає підстави ствердити відсутність суттєвих подібностей поміж плитками підлог романських і готичних соборів Англії, Франції і Німеччини та галицькими знахідками. В киеворуські часи лицеві поверхні західноєвропейських плиток декорувалися головним чином інкрустацією і здебільшого геометрично-рослинними орнаментами. Зооморфні мотиви декору використовувалися дуже рідко, причому і іконографія і стилістика зооморфних інкрустацій західноєвропейських плиток у більшості випадків є відверто готичними, в часовому відношенні пізнішими, аніж галицькі ре-

льєфи. Використання рельєфних декорувань у західноєвропейських плитках є винятково рідкісним, а його збережені зразки не можуть бути пов'язані з галицькими рельєфами жодною мірою. В ході дослідження цього напрямку нами було також використано матеріали найповнішого зведеного каталогу рельєфних плиток з 20 міст Чехії та публікації рельєфних плиток 9 монументальних споруд Кракова, які повстали до середини XIII ст. — верхньої часової межі існування давньоруського Галича. Рельєфні декорування плиток відзначених пам'яток в усіх відношеннях відрізняються від рельєфів галицьких плиток настільки, що імовірність генетичних та художніх зв'язків поміж цими групами предметів нами виключається.

Третій підрозділ — „Східний напрямок зв'язків та впливів“ — присвячений аналізу доробку археолога і мистецтвознавця І. Старчука, який керуючись загальнонапрямними постулатами Ф. Шміта та Я. Пастернака ще у 1940-х рр. розробив цілком обгрунтовану теорію східного походження взірців іконографії та стилістики рельєфів галицьких плиток. На думку І. Старчука особливості рельєфного декорування галицьких плиток обумовлені впливами декоративного мистецтва Сасанідського Ірану, що надійшли на галицькі терени з творами декоративного мистецтва Сходу та їх наслідуваннями, виконаними в середовищах кочових народів, які в другій половині I тис. н. е. проходили через Прикарпаття у своїй мандрівці на Південь та Захід Європи. На погляди І. Старчука в значному ступені вплинули історико-мистецтвознавчі концепції австрійського дослідника Й. Стшиговського, який серед численних мистецьких впливів на ранньосередньовічну європейську культуру особливо вирізняв вплив Ірану. Проаналізувавши всі доступні порівняльні матеріали і особливо зміст і склад опублікованих Й. Стшиговським

кількох відомих ранньосередньовічних скарбів, що були залишені кочовими переселенцями в їх просуванні в Південно-Східну й Центральну Європу, І. Старчук вирішив, що безпосереднім взірцем рельєфів галицьких плиток з грифонами, а також іншими зооморфними і рослинними зображеннями були металеві прикраси. Він особливо відзначив пряжки східних поясів та їх різноманітні наслідування, широко уживані в побуті скифів, кочовиків та слов'ян. Саме одним з такого роду взірців І. Старчук вважав опубліковану Й. Стшиговським золоту ажурну платівку з Альбанського скарбу, що зберігалася у збірці Пірпонта Моргана в Нью-Йорку. Поділяючи в основному висновки І. Старчука щодо визначального характеру впливів мистецтва Сходу на іконографію та стилістику рельєфних оздоблень галицьких плиток, ми не вважаємо можливим прийняти запропоновані ним взірці декорування. Наше власне порівняльне вивчення і співставлення зображень і матеріалів, запропонованих І. Старчуком, як належних до кола взірців та відповідних рельєфів галицьких плиток, що начебто є їх відтворенням не тільки не підтвердило його висновків, а й породило серйозні сумніви щодо адекватності останніх. Тим не менше основа концепції І. Старчука про східну обумовленість рельєфних декорувань галицьких плиток є нашу думку цілком слушною і саме її ми намагалися розвинути в своєму дослідженні.

Розділ III — „Галицькі керамічні плитки у зв'язках з мистецькими пам'ятками Візантії та Сходу“ — є логічним продовженням попередньо зазначеного напрямку дослідження, де після викладу констатаційних та полемічних аспектів головної у вивченні галицьких керамічних плиток проблеми робиться спроба нового способу її розв'язання.

У першому підрозділі — „Візантійська кераміка і коло взірців

галицьких керамічних плиток“ — обґрунтовується потреба порівняльного вивчення виробничо-технологічних характеристик і художніх — іконографічних, стилістичних, образно-сюжетних — особливостей галицьких керамічних плиток та пам'яток візантійської кераміки з метою встановлення генетично обумовлених зв'язків різного рівня та залежностей типу „взірець — наслідування“. Незважаючи на загально визнаність визначаючого впливу романської художньої культури й мистецької традиції Візантії на мистецтво й ремесла східнослов'янського світу та згідне ствердження майже усіма дослідниками галицьких керамічних плиток романського характеру їх декорувань, такого дослідження в минулому проведено не було. Причиною цього був слабший порівняно з іншими видами декоративно-прикладного мистецтва і художніх ремесел Візантії розвиток візантійської кераміки, малочисельність і труднодоступність її пам'яток. Для проведення такого співставного вивчення нами була залучена цілком репрезентативна кількість візантійських керамічних матеріалів:

— настінні плитки, композиції і сюжети декорувань яких близькі композиційним схемам галицьких плиток;

— денця візантійських білоглиняних блюд, оздоблені відтиснутими штампом рельєфними зооморфними зображеннями, надзвичайно близькими відповідним зображенням галицьких плиток;

— денця й уламки візантійських червоноглиняних блюд з такого ж роду розписами.

Подібність цих параметрів пам'яток візантійської кераміки IX—X ст. та галицьких плиток XII—XIII ст. ми вважаємо не випадковою, чим визначаємо джерело художнього впливу, напрямом, з якого він діяв на галицькі землі і ймовірне коло взірців.

В другому відрозділі — „Східні джерела іконографії та компо-

зиці галицьких керамічних плиток“ — висвітлюються обставини, що значно полегшили сприйняття, засвоєння і широке використання давньоруським декоративно-прикладним мистецтвом та архітектурою образів та мотивів східного походження. Для з'ясування перебігу процесу адаптаційного розвитку семантичного й образотворчого змістів рельєфних декорувальних візантійської кераміки та галицьких керамічних плиток показовим є процес трансформації і засвоєння образу грифона — найбільш знаного сьогодні й широко використовуваного в сучасній художній практиці мотиву галицьких плиток, а також образів сирінів, птахів, левів; з допомогою датувань послідовної серії пам'яток художніх ремесел простежується поширення зі Сходу на Захід композиційної схеми квадратної або прямокутної поверхні з центральним колом-медальйоном та розробкою кутів.

В останньому підрозділі — „Галицькі керамічні плитки як ланка в мистецькому діалозі Сходу і Заходу“ — простежуються впливи давньогалицької художньої пластики в західному і північному напрямках. Саме через Галич, що лежав на перехресті основних напрямів мистецьких і культурних зв'язків Центральної та Східної Європи, південно-східні впливи і конкретні взірці візантійської художньої культури могли поширюватися на територіально близькі до Галичини Польщу й Чехію, куди з Галича могло перейти вміння рельєфного декорування керамічних плиток; на Володимир-Суздальську Русь, де образи галицьких керамічних плиток типу І, згідно наших спостережень, відтворені у більш пізніх блокам'яних декоруваннях храму Покрови на Нерлі.

У висновках викладаються підсумки дослідження, узагальнюються результати пошукової мистецтвознавчої практики дослідника:

— галицькі керамічні плитки порівняно з іншими пам'ятками

українського декоративно-ужиткового мистецтва і виробами народних художніх ремесел, зокрема традиційної кераміки України, вивчені все ще недостатньо, наслідком чого є поширеність помилкових тверджень щодо технології їх декорування, приналежності сферам тих чи інших іконографічних та стилістичних впливів, змісту сюжетних зображень і семантики образів тощо;

— галицькі керамічні плитки тим не менш є творами надзвичайно високої художньої якості; в певному сенсі вони є обличчям давньоукраїнської культури і здатні функціонувати на одному рівні з усіма славнозвісними артефактами середньовічного мистецтва Європи. Одним із свідчень понадчасової мистецької вартості галицьких плиток є їх широке використання в сучасній декоративній практиці — в оформленні книг, в монументальній пластиці;

— для належного наукового вивчення галицьких керамічних плиток необхідною є робота зі складання і публікації зведеного каталогу всіх відомих нині фрагментів, які зберігаються в музеях України та за кордоном;

— висунуті попередніми дослідниками гіпотези щодо генетичних, стилістичних та семантичних зв'язків рельєфних оздоблень галицьких плиток з творами декоративно-ужиткового мистецтва Північної Русі, Центральної та Західної Європи, кочових народів Сходу зберігають своє наукове значення з огляду на нагромаджений фактологічний та порівняльно-іконографічний матеріал. Вони, однак, потребують суттєвої корекції у визначенні основного джерела художніх впливів, напрямку з якого останні надходили на галицькі землі, способу їх дії;

— таким джерелом є візантійські керамічні вироби кінця I — початку II тл. н. е.; в декоруваннях цієї групи пам'яток наявні композиційні схеми, зооморфні постаті, мотиви й орнаменти

використані згодом в оздобленні галицьких плиток, а також сама техніка рельєфних відтиснень на керамічній плитці. Докладніше окреслення цього кола пам'яток візантійської кераміки є завданням майбутнього;

— зооморфні образи візантійської кераміки, їх іконографія і стилістика, рельєфний характер декору і композиційні схеми розробки площин повстали в свою чергу під впливом мистецьких традицій Стародавнього Сходу, засвоєних художньою культурою Сасанідського Ірану і запозичених Візантією в ході довготривалих взаємин;

— декоративне-прикладне мистецтво Давнього Галича було посередником візантійських художніх впливів на Північ і Захід Європи.

Вивчення широкого кола пам'яток, архівні та інші матеріали дають можливість визначити і розкрити в руслі загальної проблематики вітчизняного мистецтвознавства історичне, художнє, естетично-культурологічне значення представленого явища — галицьких керамічних плиток.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Будівельна кераміка України. Монографія. — К., 1988. — 134 с., іл.
2. Керамічні плитки стародавнього Галича: походження і значення рельєфних зображень // Народознавчі зошити. — 1995. — № 3. — С. 155-159.
3. Керамічні плитки стародавнього Галича: імпліцитний хрест // Українська хрестологія: Спеціальний випуск „Народознавчих зошитів: Етномистецькі дослідження. — 1997. — С. 101 — 108.
4. До проблеми походження композиційних особливостей галицьких керамічних плиток (в друці).

Кошевой О.П. Галицкие керамические плитки XII-XIII ст. (Происхождение. Иконография. Семантика). Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.06 – Декоративное и прикладное искусство.

Львовская Академия искусств, Львов, Украина, 1997.

В диссертации содержится исследование уникальных памятников украинского декоративно-прикладного искусства XII-XIII вв. – керамических плиток с рельефными изображениями для полов и стен монументальных соборов и дворцов г.Галича на Западной Украине. В систематизированном виде приведены данные по хронологии открытий, учтены все известные на сегодняшний день варианты рельефов, определено место галицких плиток в древнеукраинской керамике. Прослежены истоки иконографических и стилистических особенностей сюжетов, определен круг памятников, послуживших образцами рельефных мотивов, обоснованы семантические значения изображений.

Ключевые слова: керамика, плитка, рельеф, Галич, орнамент.

Koshoviy O.P. Ceramic tiles of XII-XIII cc. from Halych (Origination. Iconography. Semantics). Dissertational thesis for obtaining a scientific degree of Candidate in Art Sciences, History and Theory of Arts; speciality 17.00.06 – Decorative and Applied Art.

Lviv Academy of Arts, Lviv, Ukraine, 1997.

The dissertation contains a research work on some unique artefacts of ancient Ukrainian decorative and applied art of XII-XIII cc. – a set of ceramic tiles with relief images for pavement and wall surfaces used in cathedral and palace interiors at Halych in Western Ukraine. The consequence of archeological discoveries is restored, all known variants of relief design are collected together and presented; the place of Halych tiles in ancient Ukrainian ceramics is defined. An attempt is being made to find some sources of iconographic and stylistic peculiarities in relief images and ornaments; certain semantic meanings are being traced.

Key words: ceramics, tile, relief, Halych, ornament.

AB 3.1.13

43515

AB 37.732

Печатается по договору № 05/97. Объем 60х84/16.
Друж. печатня. Друж. арк. 1,5. Тираж 100. Загл. 269.
Друж. ПТУ № 58. 290008. Минск, вул. № Чкалова, 9.